

Šlosar, Dušan

Závěr

In: Šlosar, Dušan. *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. 145-146

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121717>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚR

Při sledování předhistorického i historického vývoje slovtvorby sloves je zřejmý rozvoj funkčních kategorií i přesuny v prostředcích, jimiž jsou vyjadřovány.

Jak ukázal I. NĚMEC (82), v rané praslovanštině se významové opozice determinovanosti a indeterminovanosti slovesného děje, do nichž lze zahrnout ingresivnost a neingresivnost (*svьtŋoti* — *svьtětŋi*), iterativnost a neiterativnost (*voditi* — *vesti*) apod., a dále opozice tranzitivnosti — intranzitivnosti (*-sušiti* — *-szchnŋti*) vyjadřovaly pomocí rozdílů ve slovesných kmenech samých, tedy vlastně sufixací a resufixací, spojenou velmi často s výraznými alternacemi v kořeni. Prefixace sloužila zprvu jen k prostorové modifikaci slovesného významu. Ale tento stav byl změněn už tím, jak se prefix stal spoluformantem k tvoření faktitiv, např. *mrětŋi* — *umoriti*. Přitom si ovšem význam prostorové modifikace nebo jeho zbytky mohl uchovat. Zásadní změnu způsobil ovšem vznik a rozvoj slovesného vidu, který zprvu využíval sufixace (*umoriti* — *umarati*) a později — z příčin především hláskových, totiž pro eliminaci výrazné hláskové alternace v kořeni, i deprefixace (*umoriti* — *moriti*). Stejná byla motivace pro rekonstrukci opozic tranzitiv proti intranzitivům (*-buditi* — *bьdnŋti* → *-buditi* — *-buditi se*). Tím se do slovtvorné funkce zapojil další prostředek, formant *se*, zájmeného původu.

Ve staré češtině většina sufixálních kmenových opozic sloužila rozvité kategorii vidu, která postupně konstituovala dva protiklady, a to perfektivum — imperfektivum a iterativum — neiterativum. Příčinou rozhojnění imperfektivizačních prostředků byly hláskové změny (*'a > ě*, *ie > i*) a pak často restrukturační způsobená vidovou nejednoznačností některých formací a typů (důsledek rozšíření vidové deprefixace a interference s rozvíjejícími se distributivy apod.), např. *vysázětŋi*, *vytahati* nebo *navoditi*. Možnost využívat kmenových opozic vzniklých sufixací si uchoval

dále jen protiklad deadjektivních tranzitiv proti intranzitivům (vedle možnosti využití formantu *se*) a děje rozčleněného proti nerozčleněnému. Z dynamicky se vyvíjejících opozic mají pak možnost využívat sufixálních protikladů jen slovesa momentální (*syknouti* — *syčeti/sykati*).

Vyjadřování tradiční kategorie ingresivnosti se však stalo zcela záležitostí prefixace. Proto i další sémantické protějšky ingresivnosti, vyjadřování fází slovesného děje, se začaly vyjadřovat prefixy (finitivnost, perkurzivnost). Zvláštní funkcí prefixu *po-* se stává futurálnost. A konečně další určení průběhu slovesného děje se vyjadřují od svého vzniku pouze prefixy; patří k nim míra a distributivnost. Značný funkční rozsah prefixace datující se už od rané staročeské doby (a zesílený postupující emancipací významů prefixů od významů homofonních předložek) má pak za následek jednak rozšíření dvojnásobné prefixace, jednak kombinaci některých funkčně velmi zatížených prefixů s formantem *se*, která dovoluje výraznější specifikaci některých jejich funkcí. Ostatně obdobně se stále kombinují jisté prefixy s některými sufixy k vyjádření speciálních funkcí (malé míry apod.). Některé prefixy se stávají paradigmatickými (terminativní *do-* aj.). Na sklonku doby střední se zvyšuje objem deprefixace, zřejmě jako důsledek výrazného rozvoje prostě vidových prefixů.

V nové češtině se tedy sufixací (ev. resufixací) živě vyjadřují protiklady perfektivnost — imperfektivnost (*-žhavit* — *-žhavovat*), neiterativnost — iterativnost (*žhavit* — *žhavívat*), členěnost — nečleněnost (*syčet* — *sykat*), momentálnost — nemomentálnost (*syknout* — *syčet*), tranzitivnost — intranzitivnost (*-bohatit* — *-bohatnout*). Prefixací (ev. deprefixací) kromě prostorové a jiné modifikace protiklady imperfektivnost — perfektivnost (*zpívat* — *zazpívat*), perfektivnost — imperfektivnost (*zmoudřet* — *moudřet*), neingresivnost — ingresivnost (*pálit* — *zapálit*), nefinitivnost — finitivnost (*zpívat* — *dozpívat*), distributivnost — nedistributivnost (*porozbíjet* — *rozbíjet*). Dále pak prefixace slouží k vyjadřování významů měrových (*nakousnout*, *nasekat*, *poskakovat* . . .). Formant *se* je prostředkem k vyjádření protikladu tranzitivnost — intranzitivnost (*rozžhavit* — *rozžhavit se*) a roli spoluformantu plní s některými prefixy měrovými a fázovými (*zahledět se*, *napracovat se*).

Je zřejmé, že tendence k hláskové jednotě základu (kořene) spolu s postupným relativním vyčerpáním všech možných sufixálních kmenových opozic, v nichž se nadto projevuje výrazná dělba práce mezi vyjadřováním opozic vidových a nevidových, vedla k postupnému zmnožení funkcí prefixace. Obdobné příčiny byly v pozadí geneze a aktivizace slovtvorného formantu *se*.